

*Данилевич Л. А., кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри психології Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини*

ПРО ЗАЛЕЖНІСТЬ СИСТЕМИ МОТИВІВ УЧІННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ВІД АКТИВНИХ ФОРМ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ВПЛИВУ ВИКЛАДАЧА

У статті викладено результати експериментального дослідження залежності системи мотивів учіння майбутніх психологів від активних форм психолого-педагогічного впливу викладача. Зазначається, що розвиток мотивів вчення здійснюється двома способами: через засвоєння суспільного сенсу учіння і через саму навчальну діяльність. Цим пояснюється полімотивованість цієї діяльності. У структурі мотивів учіння важливими є не лише домінуючі мотиви, але і супутні їм. Від цього комплексу мотивів учіння багато у чому залежить рівень успішності студентів в процесі професійного навчання

Ключові слова: мотиви, учіння, майбутні психологи, психолого-педагогічний вплив, викладач, навчальна діяльність.

В статті изложены результаты экспериментального исследования зависимости системы мотивов обучения будущих психологов от активных форм психолого-педагогического влияния преподавателя. Отмечается, что развитие мотивов обучения осуществляется двумя способами: через усвоение общественного смысла обучения и через саму учебную деятельность. Этим объясняется полимотивированность этой деятельности. В структуре мотивов обучения важными является не только доминирующие мотивы, но и сопутствующие им. От этого комплекса мотивов обучения во многом зависит уровень успешности студентов в процессе профессиональной учебы.

Ключевые слова: мотивы, обучение, будущие психологи, психолого-педагогическое влияние, преподаватель, учебная деятельность.

Актуальність дослідження. Професія психолога висуває до людини певні вимоги, припускають наявність у неї відповідних особистісних якостей. Найважливішою передумовою психологічної готовності студентів до професійної діяльності у галузі психології є формування мотиваційної сфери, від якої залежить особиста активність студентів у навчальному процесі та успішність у майбутній професійній діяльності. Необхідно також враховувати, що підготовка таких фахівців з теоретичної, методологічної і методичної точок зору вимагає серйозних коректив в аспекті практичної спрямованості та орієнтування студентів у майбутній професійній діяльності [1-2].

Аналіз досліджень та публікацій. У психології є чимала кількість досліджень, присвячених вивченню різних аспектів професійного становлення фахівців та їхній мотивації. Мотивацію і цілепокладання як провідні компоненти діяльності розглядали В.Г. Асеев, В.К. Віллонас, С.С. Занюк, С.Г. Москвічов, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов та ін. Формування мотивів особистості, особливості цих мотивів у різних вікових групах і у різних видах діяльності були предметом досліджень Л.І. Божович,

А.К. Маркової, Д.І. Фельдштейна, Д.Б. Ельконіна та ін. Мотивацію студентів під час їхнього навчання вивчали А.О. Вербицький, Н.В. Кузьміна, Ю.П. Платонов, Т.О. Платонова та ін. Мотиваційні механізми як системна, різнорівнева, неоднорідна ієрархізована освіта, яка реально забезпечує мотивацію діяльності, розглядалась у працях В.Г. Леонтьєва. Проте, незважаючи на достатньо велику кількість досліджень, що з'явилися останнім часом, з проблем мотивації (В.К. Віллонас, В.О. Іванников, Є.П. Ільїн, В.І. Ковальов, М.Ш. Магомед-Емінов та ін.), питання підвищення мотиваційної готовності студентів до практичної професійної діяльності вивчене ще недостатньо.

Постановка завдання. *Аналіз наукового доробку вчених, зусилля яких спрямовані на вивчення системи мотивів учіння майбутніх психологів та її залежність від активних форм психолого- педагогічного впливу викладача.*

Мета статті – ознайомлення з результатами експериментального дослідження залежності системи мотивів учіння майбутніх психологів від активних форм психолого- педагогічного впливу викладача.

Виклад основного матеріалу. У виборі методів активного навчання ми спиралися на власні інтереси студентів. Так, за результатами анкети «Попит на додаткові форми навчання студентів» тренінг, як додаткова форма навчання, є привабливим для 71,8% студентів, особливо для 3-курсників - 60,5%, а як практичний вид діяльності психолога - для 84,5% учнів. Студенти 3-го курсу випереджають інших у цьому виборі: 94,7% з них хочуть опанувати цей вид майбутньої практичної діяльності. Достатньо високим є інтерес студентів до проблем психології спілкування - 72,8% (3-й курс - 68,4%), а також адаптації в умовах нової ситуації - 61,2% (3-й курс - 60,5%). Цей контингент учнів виявив зацікавленість і до психодіагностики, причому, студенти хотіли брати участь у ній для того, щоб краще упізнати власні здібності - 77,7% (3-й курс - 76,3%), для побудови особистого плану саморозвитку - 66% (3-й курс - 68,4%) і для активізації власного потенціалу - 54,4% (3-й курс - 55,3%).

Для досягнення поставленої мети на цьому етапі дослідження використовувалися такі види і форми активного, професійно-орієнтованого навчання. На підготовчому етапі читався авторський курс за вибором «Психологія спілкування», який упереджався анкетуванням на тему «Попит на психологічні види роботи із студентами» студентів 1-4 курсів. Метою спецкурсу було актуалізувати внутрішній потенціал студентів-психологів, їхній інтерес до професії, а також підготувати до участі у навчально-методичному соціально-психологічному комунікативному відеотренінгу.

На формувальному етапі проводився авторський навчально-методичний соціально-психологічний «Комунікативний відеотренінг ефективною взаємодією», основною метою якого було формування у студентів інтересу до професії, навичок самопізнання, саморозвитку і саморефлексії для гармонізації образу «Я», підвищення рівня комунікативної компетентності, соціальної адаптації в умовах навчання у ВНЗ і для посилення мотивації професійної діяльності через актуалізацію учбово-професійних мотивів, а також для отримання первинного професійного вміння і навичок практичної діяльності на стадії методичного обговорення тренінгу як

одного з форм роботи практичного психолога у системі освіти.

На етапі закріплення отриманих вмінь і навичок здійснювалося стажування за розробленою авторською програмою, метою якої було закріпити позитивні зміни у мотиваційній сфері студентів і у системі їхніх мотивів учіння, а також створити сприятливі умови для формування первинних професійних вмінь і навичок.

На підготовчому етапі психолого-педагогічного експерименту зі студентами 3-го курсу було проведено спецкурс «Психологія спілкування», розрахований на 93 години (18 - лекції, 18 - семінари і практичні заняття, 57 - самостійна робота студентів). Програму цього курсу було розроблено для студентів, чия психологічна культура і педагогічна компетентність входять органічними складовими частинами до структури їхньої майбутньої професійної діяльності. Усі розділи цієї учбової дисципліни складено із врахуванням вже отриманих знань з загальної і соціальної психології. Цей курс допомагає студентам зрозуміти, що ефективність діяльності майбутнього практичного психолога системи освіти багато у чому залежить не лише від його професійної компетентності, але і від вміння враховувати реальні соціально-психологічні умови розвитку і функціонування психіки людини у комунікативному процесі, зокрема психіки дитини, дорослої людини, що забезпечується системою теоретико-практичних знань з цієї дисципліни. Спецкурс «Психологія спілкування» дозволяє не лише закласти у систему професійної підготовки майбутнього психолога основу знань з психології спілкування, необхідну для здійснення ним високопрофесійної діяльності у майбутньому, але і створює сприятливі умови для активізації інтересу до своєї професії і, отже, актуалізації професійно-пізнавальної мотивації.

У спецкурсі використовувалися різноманітні форми і прийоми роботи для активізації інтересу до професії у майбутніх психологів системи освіти, а, отже, і для актуалізації професійно-пізнавальних мотивів учіння. Для освоєння теоретичного матеріалу і закріплення різноманітних способів самостійного навчання студентів використовувалися, наприклад, такі

Питання психології

завдання: індивідуальні тематичні доповіді; повне, вибіркове і детальне конспектування першоджерел; підбір прикладів-ілюстраторів до тем заняття; тематичний аналітичний огляд навчальної і наукової літератури; підготовка тематичного матеріалу для колективного обговорення; підготовка питань та аргументів до тематичних дискусій; ведення термінологічного словника; складання бібліографії з тем; складання тематичних кросвордів і перевірочних тестів; проведення порівняльного аналізу наукових визначень, типологій, класифікацій та ін.

Для формування первинних професійних вмінь і навичок застосовувалися такі завдання: самодіагностика; аналіз тестових батарей і програм; виконання практичних завдань з тем, наприклад, підготовка візитки і резюме для самопрезентації; вирішення та обговорення практичних соціально-психологічних завдань; самостійна розробка правил, бланків та ін. відповідно до тем заняття; самостійний аргументований підбір батареї діагностування для різних статевовікових груп обстежуваних; підбір вправ для різних етапів тренінгу. Наприкінці цього курсу студентам пропонувалася творча форма заліку, яка припускала захист доповіді з самостійно обраної теми з наданням текстових матеріалів: текст самої доповіді (який може мати творчий характер) із відповідним глосарієм і бібліографією; творче завдання, наприклад: кросворд, ребус, тест, інтерактивна гра відповідно до змісту теми доповіді. Цю роботу студенти могли виконувати і в малих групах (не більше 5 осіб), але захист колективної роботи обов'язково припускав участь кожного у ній. Така попередня підготовка дозволила в процесі освоєння цієї дисципліни активно долучати студентів до процесу освоєння професійно орієнтованих знань з проблеми організації процесу комунікації (формування повнішого уявлення про те, що таке соціально-психологічна компетентність, адаптація і т. п.), розвивати у них навички самодіагностики. Усе це дозволило активізувати внутрішній потенціал студентів, їх інтерес до професії через усвідомлення її значущості для самопізнання, і підготувати їх до участі у навчально-методичному соціально-

психологічному комунікативному відеотренінгу.

Розроблений навчально-методичний соціально-психологічний тренінг використовувався як самостійний вид роботи зі студентами 3-го курсу. У зв'язку з тим, що він проводився після вивчення курсу по вибору «Психологія спілкування» студенти були вже знайомі з теорією і практикою тренінгу, а через самодіагностику студенти були готові до подібної праці у тренінговому гурті. Робота зі студентами у тренінговій групі здійснювалася на основі принципу добровільності; принципу активності; принципу дослідницької, творчої позиції; принципу диалогізації взаємодії; принципу партнерського, суб'єктно-суб'єктного спілкування; принципу об'єктивування (усвідомлення) поведінки; принципу самодіагностики. При цьому на першому занятті зі студентами обговорювалися і приймалися правила праці у тренінговому гурті: довірчий стиль спілкування; спілкування за принципом «тут і тепер»; правило персоніфікованості висловлювань; правило щирості у спілкуванні; конфіденційності усього, що відбувається. У зв'язку з тим, що він проводився після вивчення курсу за вибором «Психологія спілкування», студенти були вже знайомі з теорією і практикою тренінгу, а через самодіагностику студенти були готові до подібної праці у тренінговій групі.

На цих заняттях студент відразу ставився у ситуацію активної участі і реагування на усе, що відбувається. Зайняття містили елементи самодіагностики (діагностика за допомогою кольору, діагностика емоційного стану та ін.) і саморефлексії (аналіз відеоматеріалів, письмовий самоаналіз та ін.). Використання відеозапису допомагало якнайповніше відобразити поведінкову сторону модельованих на занятті ситуацій, надавало можливість відстежувати та аналізувати об'єктивні дані про ті реальні зміни, які відбувалися у поведінці учасників заняття, а студентам - спостерігати за собою з боку, коригувати власні реакції і поведінку, і, отже, гармонізувати образ власного «Я». Це іноді походило від повного неприйняття власного образу на екрані - наприклад, студенти дивилися на

себе, закривши обличчя руками, крізь пальці або лише негативно оцінювали себе («страшенно виглядаю і тримаюся», «невже я так жестикулюю», «яка огидна міміка», «який я скутий», «що за писклявий голос» і т. п.) - до прийняття образу «Я» - наприклад, учасники зайняття починали запитувати, чому так мало їх знімають на відеокамеру і починали адекватно або позитивно себе оцінювати («вже спокійно можу дивитися на себе з боку», «а я, загалом, нічого», «мені здається, став менше жестикулювати марно», «як цікаво спостерігати за собою з боку», «яка у мене виявляється приємна посмішка», «нарешті став розкутішим, так мені більше подобається» і т. п.). Коригувати та індивідуалізувати зайняття тренінгу, а також навчати студентів самоаналізу допомагало використання бланків зворотного зв'язку.

Концептуальна ідея тренінгу полягає у тому, щоб через розвиток комунікативної компетентності студентів актуалізувати їхні вміння адекватного та якнайповнішого пізнання самого себе та інших людей в процесі спілкування, а також через безпосередню участь у тренінговій роботі посилити інтерес до практичної сторони діяльності психолога, актуалізувати навчально-професійні мотиви і понизити негативні прояви у мотиваційній сфері студента (нейтралізувати негативну мотивацію учіння, понизити рівень тривожності і т. п.). Ця мета досягалася через вирішення таких завдань: створення сприятливої ситуації для розвитку і корекції комунікативних якостей особистості; оволодіння деякими новими прийомами міжособистісної взаємодії; активізація вербальних і невербальних засобів спілкування; гармонізація образу «Я» за допомогою рефлексії, самоаналізу, самопізнання і самоприйняття; створення сприятливих умов для розвитку партнерських стосунків у спілкуванні і позиції комунікативної толерантності; формування уявлення про працю тренера у тренінговому гурті і про методику проведення комунікативного тренінгу, для актуалізації навчально-професійної мотивації і нейтралізації негативних явищ у мотиваційній сфері студентів.

Інформаційні повідомлення займали не більше 15 хв. від усього часу зайняття, оскільки студентам вже читалися такі

дисципліни як «Загальна психологія», «Соціальна психологія», «Психологія спілкування», і метою введення цих повідомлень було актуалізувати вже наявні знання, розширити їхнє семантичне поле, підготувати студентів до використання теорії на практиці.

Діагностичний компонент тренінгу містив три набори методик. Перший, а саме запис кольору, визначення психоемоційного стану і анкету «Зворотний зв'язок», використовувався на кожному зайнятті для моніторингу психоемоційного стану учасників тренінгу і групи у цілому. Це дозволяло тренеру мобільно реагувати на які-небудь негативні прояви і підвищувати психологічний комфорт у тренінговій групі. Другий набір методик відповідав спільній меті цього дослідження і містив такі методики: тест «Дослідження тривожності: ситуативної-особистісної» Ч.Д. Спілбергега, адаптований Ю.Л. Ханіним; методику «Мотивація навчання у ВНЗ» Т.І. Ільїної; методику «Оцінка рівня домагань (структури мотиву)» В.К. Гербачевського; особистісний опитувальник К.Роджерса і Р.Даймонда «Діагностика соціально-психологічної адаптації». В процесі тренінгової роботи використовувалися ще дві методики: тест «Оцінювання комунікативної поведінки» і самооцінка розвитку рівня комунікативних навичок (на основі оцінної шкали)» - для моніторингу змін у комунікативній сфері членів тренінгової групи.

Практичний блок містив чотири етапи, до кожного з яких входило по два зайняття по 3,5-4 години кожне. Частота зустрічей - 1 раз на тиждень, тобто тренінг тривав півтора місяці.

Етапи тренінгу мали такий зміст. Етап інтродукції у тренінг, на якому здійснювалося зближення членів групи, формувався емоційно позитивний контакт між ними, загальний настрій на роботу у тренінгу, давалися найбільш загальні відомості про ефективну комунікацію, що закріплювалося через певний набір вправ (2 зайняття: 7,5 годин).

Етап активізації невербальних засобів спілкування і формування уявлень про спілкування на рівні «масок», на якому активізувалися самоаналіз і саморефлексія, позиція розуміння і толерантності до партнера по спілкуванню, а також соціально

опосередкована взаємодія, поглиблювалося його розуміння (2 зайняття: 7 годин).

Етап активізації вербальних засобів спілкування і вмінь взаємодії у групах, на якій посилювався компонент самопізнання і пізнання партнера по спілкуванню через мову (активний діалог у поєднанні із слуханням рефлексії) і через спільну групову діяльність (2 зайняття: 7,5 годин).

Етап гармонізації образу «Я» та уявлень про майбутню професію, на якому розвивалося самоприйняття та адекватне оцінювання учасниками групи самих себе, зона довіри до себе і тих, хто оточує, створювалися умови для професійної ідентифікації. Наприкінці цього етапу здійснювалося узагальнення отриманого досвіду і підведення підсумків роботи у тренінгу, на якому відпрацьовувалася ситуація прощання, розлучення з тимчасовою групою без відчуття втрати (7,5 годин).

Ефект самоаналізу і гармонізації образу «Я» значно посилювався прийомом використання на зайнятті притч, з подальшим їхнім розігруванням та аналізом. У цьому випадку здійснювалася більш глибока і пролонгована робота з тієї або іншої проблеми (наприклад, під час зайняття відбувалося неодноразове звернення до змісту однієї і тієї ж притчі, але кожного разу на новому рівні її розуміння). Як активні форми роботи із студентами використовувалися інтерактивні ігри (на безпосередню міжособистісну взаємодію). Вони допомагали моделювати найрізноманітніші ситуації спілкування, і надавали можливість учасникам спробувати себе у різних соціальних ролях, «приміряти» на себе той або інший соціальний статус; усе це, поза сумнівом, формувало досвід спілкування, який не завжди так сам різноманітно і динамічно представлений у реальній ситуації спілкування студентів. Інтерактивні ігри дозволяли також сформуванню у студентів уявлень про значущість практичної діяльності психолога (на етапі рефлексії), що у цілому посилювало професійний інтерес і професійну мотивацію учіння студентів.

Під час цього тренінгу група спочатку формується як «дихаюча», тобто нестабільна: склад її може оновлюватися, але не більше ніж на 30%. Так моделювалася природна ситуація спілкування. Людина (у нашому

випадку студент) не могла постійно перебувати в одній і тій же групі, він постійно переходив з однієї групи до іншої, тому важливо було навчитися переносити і використати отримані навички спілкування у будь-яку комунікативну ситуацію. Це цілком виходило в усіх учасників тренінгу, методичний блок якого передбачав відпрацювання усіх його етапів через обговорення з позиції тренера (актуалізація професійної ідентичності). Для того, щоб це обговорення було предметним, студентам на кожному тренінговому занятті давалося домашнє завдання: зробити детальний конспект тренінгового дня (мета дня, опис вправ, логіка та обґрунтованість їхнього вибору і т.п.), підготувати питання для обговорення. По закінченню тренінгу студенти ділилися на дві групи і проходили етап його методичного обговорення. На початку здійснювалося групове обговорення, на якому уточнювалися особливості цього виду практичної роботи психолога, його переваги і недоліки, значення у практичній діяльності психолога-професіонала, етапи, види, форми, прийоми роботи у ньому, позиція та особливості поведінки тренера і т.п. Потім настав етап індивідуальної співбесіди кожного учасника тренінгу з викладачем по виконаному конспекту. На етапі методичного обговорення кожен студент мав можливість з'ясувати ті питання, що виникли у тренінговому гурті. Цей етап особливо сильно впливає на процес професіоналізації студентів, посилює їхню професійну мотивацію і знижує негативні тенденції у мотивації учіння.

Навчання починає набувати для студентів професійно та особистісно значущого сенсу, оскільки етап обговорення дозволяє по-новому відрефлексувати отриманий у тренінгу «навчальний» досвід: і в особистісному, і у професійному аспектах. Наприкінці співбесіди викладач повідомляє студентам інформацію про можливість їхньої участі у роботі у ролі помічника тренера. Серед бажаних студентів формується група стажистів. Інтродукція студентів в активну практичну діяльність психолога з акцентуванням уваги на власній відповідальності за результати цієї діяльності на етапі професійної підготовки сприяла не лише посиленню навчально-професійної мотивації, виробленню необхідних професійних вмінь, але і розвитку

випереджальної професійної ідентичності, професійного дозрівання майбутнього фахівця. Використовуючи спостереження, анкетування, бесіду з викладачами, спеціальні психодіагностичні методики, виявлено певні позитивні зміни у мотиваційній сфері студентів: рівні тривожності, адаптованості і т. п., в ієрархії мотивів учіння.

Висновки та перспективи подальших досліджень у обраному напрямку. Таким чином, розвиток мотивів учіння здійснюється двома способами: через засвоєння суспільного сенсу учіння і через саму навчальну діяльність. Цим пояснюється полімотивованість цієї діяльності. У структурі мотивів учіння важливими є не лише домінуючі мотиви, але

і супутні їм. Від цього комплексу мотивів учіння багато у чому залежить рівень успішності студентів в процесі професійного навчання. Інтенсивність мотивації, її ієрархічна структура визначають активність суб'єкта в освітньому процесі. На мотивацію учіння впливають зміст навчальної діяльності, методика викладання, взаємовідносини у студентському колективі і т. п. Але питання про те, яку роль в процесі актуалізації мотивів відіграють активні форми навчання (наприклад, тренінг), систематичне включення студентів до практичних видів майбутньої професійної діяльності, висвітлені ще недостатньо і вимагають подальшого вивчення.

Список використаної літератури

1. Занюк В.Г. Психологія мотивації: навч. посібник / С.С. Занюк. – К.: Либідь, 2002. – 304 с.
2. Москвичев С.Г. *Мотивация, деятельность и управление* / С.Г. Москвичев. - Киев; Сан-Франциско : Light press, 2003. - 490 с.

References

1. Zanjuk V.G. *Psichologija motivacii: navch. posibnik* / С.С. Zanjuk. – К.: Libid', 2002. – 304 с.
2. Mockvichev С.G. *Motivacija, dejatel'noct' i upravlenie* / С.G. Mockvichev. - Kiev; Can-Francicko : Light press, 2003. - 490 с.

SUMMARY

Danilevich L., associate Professor in psychological sciences

ABOUT DEPENDENCE OF STUDIES SYSTEM OF FUTURE PSYCHOLOGISTS FROM TEACHER'S ACTIVE FORMS OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL INFLUENCE

In the article the results of experimental research of dependence of the system of reasons of studying of future psychologists are expounded from the active forms of psychological and pedagogical influence of teacher. Marked, that development of reasons of studies comes true by two methods: through mastering of public sense of studying and through educational activity. This is explain multimotivation of this activity. In the structure of reasons of studying important is not only dominant reasons but also concomitant to them. From this complex of reasons of studying in a great deal the level of success of students depends in the process of professional studies. Intensity of motivation, her outline determine activity of subject in an educational process. On motivation of учіння influence maintenance of educational activity, teaching methodology, mutual relations in a student collective and others like that.

For forming of primary professional abilities and skills such tasks were used: self-diagnose; analysis of test batteries and programs; implementation of practical tasks from themes, for example, preparation of business card and resume for selfpresentation; decision and discussion of practical social-psychological tasks; independent development of rules, forms and other in accordance with the themes of employment; the independent argued selection of battery of diagnosing is for the different sex and age groups of inspected; a selection of exercises is for the different stages of training. At the end of this course to the students the creative form of test, that assumed defence of lecture from an independently select theme with the grant of text materials, was offered: text of lecture (what can have creative character) with a corresponding glossary and bibliography; creative task, for example: cross-word, rebus, test, interactive game in accordance with maintenance of theme of lecture. Worked out the educate and method socialp-sychological training was used as an independent type of work. Introduction of students in active practical activity of psychologist with accenting of attention on own responsibility for the results of this activity on the stage of professional preparation promoted to not only strengthening of educational-professional motivation, to making of necessary professional abilities but also development of passing ahead professional identity, professional ripening of future specialist. Using a supervision, questionnaire, conversation with teachers, special psychodiagnostic methodologies, it is educed positive changes are certain in the field of motivational students: levels of anxiety, adapted and so on, in the hierarchy of reasons of studying.

Key words: reasons, studying, future psychologists, psychological and pedagogical influence, teacher, educational activity.